УКРАЇНА В УМОВАХ НІМЕЦЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ

1. Окупація України військами Німеччини та її союзниками

Закарпаття ще в березні 1939 р. було окуповане Угорщиною. Чернівецька й Ізмаїльська області ввійшли до складу Румунії. Території, які знаходилися за

Дністром: Одеська область, південні райони Вінницької, західні райони Миколаївської областей, лівобережні райони Молдавської РСР, були об'єднані в губернаторство Трансністрія й уключені до складу Румунії.

Дрогобицька, Львівська, Тернопільська та Станіславівська області на правах окремого дистрикту (округу) «Галичина» увійшли до генерал-губернаторства, створеного зі східних територій Польщі. Відокремлення Східної Галичини від решти України було зроблено «з причин політичної безпеки», щоб «уберегти» вичищену сталінськими репресіями свідомість мешканців учорашньої радянської України від «згубного» впливу національно свідомих галичан.

Більшість окупованих територій УРСР увійшла до Рейхскомісаріату «Україна» з адміністративним центром у Рівному.

Чернігівська, Сумська, Харківська області та Донбас й територія Криму були передані під безпосередню владу тимчасової воєнної адміністрації.

2. «Новий порядок»

Нацисти принесли на терени України т. зв. Neues Ordnung — новий порядок.

Окупаційний режим здійснювався силами таємної державної поліції (гестапо), військами державної безпеки (СС), службою безпеки (СД). Діяла також допоміжна адміністрація з місцевих жителів (бургомістри, старости, поліція). Здійснення влади на завойованих територіях передбачало повне підкорення місцевої людності. На думку Гітлера, «найкращий засіб досягти цього — розстрілювати тих, хто дивитиметься косо». На окупованих територіях було запроваджено принцип кругової поруки — колективної відповідальності місцевих мешканців «за свої власні справи». «Мешканці повинні знати, що кожен, хто буде неактивний [у перешкоджанні діям на шкоду окупаційній владі], буде розстріляний, вони будуть відповідальні за кожен учинений злочин». За цими заявами стояли й жахливі злочини проти людяності. Першим символом нацистських звірств проти людяності стало с. Обухівка на Полтавщині: у жовтні 1941 р. всі його мешканці були розстріляні, а село спалене.

Українці, як і інші слов'янські народи, розглядалися як «недолюди» (унтерменшен), які мали слугувати вищій арійській расі. Питання надлишку

українців планувалося вирішити по-варварськи просто: певну частину знищити, інших перетворити на рабів, решту виселити в Азію. Можливість жити надавалася тим, хто лояльно ставився до нацистського режиму й працював на завойовників.

В умовах воєнного часу головним економічним завданням, яке покладалося на окупаційну владу в Україні, було безперебійне забезпечення продовольством вермахту та самої Німеччини. З цією метою німецькі окупанти зберегли колгоспи й радгоспи, перейменувавши їх на «громадські господарства» та «державні маєтки».

До сезонних робіт залучали всіх, без винятку, працездатних людей. Робочий день тривав зі сходу до заходу сонця. Дозволяли перерви на сніданок 30 хв, на обід — 1 год, на підвечірок — 15 хв. За зволікання, невиконання роботи, пошкодження механізмів селян карали фізично, штрафували, відбирали городи, страчували заручників.

Новий порядок — жорстокий окупаційний режим, який передбачав перетворення України на колонію, що стала джерелом сировини, продовольства, робочої сили для Третього рейху, а в майбутньому перетворення України на «німецький життєвий простір».

Окупанти використовували селян як тяглову силу для обробітку землі. Фото. 1942 р.

У 1942 р. в селах було запроваджено пайкову систему розрахунку з працівниками. Наприклад, у Вінницькій області селянам видавали щомісячний пайок — 12 кг хліба та круп на 1 особу, решту урожаю, за винятком насіннєвого фонду, конфісковували.

Під час війни найжорстокіший окупаційний режим було встановлено в Рейхскомісаріаті «Україна». Це була особиста «заслуга» рейхскомісара Е. Коха.

Історичне джерело

Після призначення на посаду Е. Кох звернувся до підлеглих зі словами: «Мене знають як жорстокого собаку. Саме тому мене призначено рейхскомісаром України. Наше завдання полягає у висмоктуванні з України всіх товарів, які можна захопити, без огляду на почуття й власність українців. Панове, я чекаю від вас найсуворішого ставлення до місцевого населення. (...)

Якщо я зустріну українця, гідного сидіти зі мною за одним столом, мені доведеться його застрелити».

Відверто грабіжницькою була й економічна політика нацистів. 85 % усіх продуктів, вивезених у роки війни із СРСР до Німеччини, були з України.

Політика в рамках «нового порядку» мала кінцевою метою вивільнення «життєвого простору» для арійської раси. Протягом 30 років планувалося виселити 65 % населення України, на ці землі переселити німців, а тих місцевих жителів, які залишаться живими, поступово «онімечити».

Незважаючи на війну, окупаційна влада почала робити перші кроки в цьому напрямі. У липні 1942 р. Гітлер переніс свою резиденцію зі Східної Пруссії в околиці м. Вінниці. У зв'язку з цим протягом 1942 р. на території 500 км^2, що охоплювала частину Вінницької та Житомирської областей, було створено «німецьку переселенську округу Хеґевальд» і переселено 9 тис. німців. За задумом окупантів, цей округ мав стати «вістрям проникнення» колонізаційного потоку в Україну. Одночасно в 486 сіл України було переселено 45 тис. німецьких колоністів, приблизно 80-100 колоністів на село, які мали підготувати ґрунт для розширення цього потоку. Лише перелом у ході війни поклав край насильницькій колонізації України.

Окупаційна влада забороняла будь-яку політичну діяльність. Нацисти не визнавали жодної української політичної партії, розпустили всі громадські організації — від Червоного Хреста до спортивних клубів. Було припинено діяльність більшості драматичних театрів, хорів, опер. З 1115 газет залишилося лише 40, які були поставлені під контроль цензури.

Одночасно окупаційна влада намагалася підпорядкувати український народ своєму пропагандистському впливу. Цим займався спеціальний батальйон пропаганди «Україна». Разом із правдивою інформацією про злочини більшовиків поширювалася відверта дезінформація про події на фронтах Другої світової війни, перехід окремих політиків на сторону нацистів тощо.

Пограбування й геноцид супроводжувалися расовою сегрегацією. У містах при входах до магазинів, перукарень та ін. вивішували оголошення: «Лише для німців», «Українцям вхід заборонений». У багатьох містах і районах корінним мешканцям заборонялося користуватися залізницею, трамваєм, електрострумом, телеграфом, поштою.

3. Колабораціонізм

Колаборантами стають маріонеткові уряди, окремі групи чи прошарки населення. Така співпраця завжди оцінювалася та оцінюватиметься як явище ганебне, як дії, спрямовані проти інтересів власного народу й держави.

Так, наприклад, співпрацею з гітлерівцями знеславив себе уряд Вішистської Франції[1]. Разом з цим учені розглядають як певний виняток співпрацю з окупантами, яку намагаються налагодити національно-визвольні рухи з метою створення чи відродження власних державних утворень.

Саме з цією метою співпрацювали з нацистами ОУН(б) та Поліська Січ. Однак проголошення 30 червня 1941 р. Акта про відродження Української держави обернулося проти українських націоналістів арештами, ув'язненнями, розстрілами, розпуском створених ними органів місцевого самоврядування. Лідери ОУН(б) С. Бандера та Я. Стецько були кинуті до концтабору, а бандерівці оголошені поза законом. Незважаючи на те що мельниківці займали лояльнішу позицію щодо нацистського режиму, особисто А. Мельник був ув'язнений, а понад 600 членів ОУН(м), які діяли в Києві й області, були розстріляні в Бабиному Яру. Отже, політичної співпраці (колаборації) з німецькими нацистами українські націоналісти протягом війни вести не могли.

Заради створення основи для майбутньої національної армії українські націоналісти співпрацювали з німецьким урядом при створенні батальйонів «Нахтігаль», «Роланд» (квітень-червень 1941 р.), 14-ї гренадерської дивізії «Галичина» (1943-1945), Української національної армії (березень-квітень 1945 р.).

Водночас колабораціонізмом не вважають вимушену працю підкореного населення на окупаційну владу. Більшість людей мусила наймати на роботу до окупантів заради виживання. Наприклад, наймати на роботу прибиральницями, двірниками, щоб отримати мізерну платню та харчову картку. Певна частина мешканців України ввійшла до складу допоміжної поліції й виконувала свої громадські обов'язки без скоєння злочинів, наприклад охороняли від диверсантів урожай — запоруку свого виживання. Нерідко самоврядні громади міст і сіл, прагнучи зберегти громадянський лад, самі зверталися до авторитетних громадян і громадських діячів і просили погодитися на виконання обов'язків міських чи сільських голів, членів управ, убезпечуючи себе від влади різних покидьків. Нерідко окупанти жорстоко репресували місцевих голів за нехтування інтересів рейху: першого бургомістра Києва професора О. Оглобліна вже через місяць після призначення було знято за пропаганду української культури, а другого — професора В. Багазія — через чотири місяці розстріляно в Бабиному Яру.

Колабораціонізм (від латин. collaborare — співпрацювати) — добровільна політична чи воєнно-політична співпраця з окупантами на основі політичної угоди.

[1] Колабораціоністський режим у Південній Франції, від назви містечка Віші.

Історичний факт

Згідно з даними німецького командування та оцінками радянських істориків, загальна чисельність представників народів СРСР (у межах 1941 р.), які входили до збройних формувань на стороні Німеччини (вермахт, війська СС, поліція), становила: росіян — понад 300 тис. осіб, українців — 250 тис., білорусів — 70 тис., латишів — 150 тис., естонців — 90 тис., литовців — 50 тис., народів Середньої Азії — близько 70 тис., Північного Кавказу та Закавказзя — майже 115 тис., інших народів — майже 30 тис. осіб.

Незначна частина українців заплямувала себе колабораціонізмом. Його причинами стали ідейна близькість з окупаційним режимом, антисемітизм, схильність до насильства. До колабораціонізму багатьох українців, особливо на початковій стадії окупації, підштовхували пам'ять про недавні сталінські репресії, голод, арешти, депортації та терор проти західноукраїнців напередодні війни, оголошення полонених зрадниками.

Частина людей була дезорієнтована й політикою співпраці — саме політичним і військово-політичним колаборантством СРСР з нацистською Німеччиною протягом перших двох років Другої світової війни.

Історичний факт

Й. Сталін проголошував тости за А. Гітлера як «авторитетного вождя німецького народу, який заслужено користується його любов'ю»; «за здійснення всіх планів вождя німецького народу»; за рейхсфюрера СС Г. Гіммлера, ката німецьких антифашистів, який «забезпечує стабільність національного порядку в Німеччині». У центральних газетах СРСР друкували промови нацистських вождів, які за демагогічною риторикою мало чим відрізнялися від промов комуністичних вождів.

4. Самоврядування під німецькою окупацією

Уже на початковому етапі окупації нацисти зіткнулися з українськими органами місцевого самоврядування, створеними похідними групами ОУН. Протягом перших двох місяців війни бандерівцям і мельниківцям вдалося створити й утвердити органи українського самоврядування на територіях Львівської, Рівненської, Волинської, Житомирської, Тернопільської, Кам'янець-Подільської, Вінницької, Київської, Дніпропетровської, Харківської, Луганської областей. Однак з наступом на ОУН нацисти

знищили й створені ними органи місцевого самоврядування, натомість вони дозволили створення українських допоміжних управ місцевого управління під контролем гебітскомісаріатів та органів безпеки.

Як допоміжні органи управління, українські управи працювали під пильним наглядом німецької окупаційної влади. Це зобов'язувало до лояльності та дій, що не збігалися з інтересами українського народу, накладало гнітючий відбиток на функціонування цих органів. Гебітскомісаріати, гестапо, СС і СД вимагали цілковитої підпорядкованості, насамперед від допоміжних управ роботи, спрямованої на забезпечення лояльності українців, а також виконання ними господарських завдань. Управи мусили вести облік населення, фіксуючи вік, стать, працездатність, етнічну належність, політичні погляди, схильність до злочинної поведінки тощо.

Основна діяльність українських управ зосереджувалася на створенні для цивільного населення бодай елементарних умов для виживання, недопущенні голоду й епідемій, чим окупаційна влада не цікавилася.

Допоміжні управи створювали споживчі кооперативи, за допомогою яких могли закупляти для населення, наприклад, по 0,5 кг дешевшого повидла, солі, організувати одну-дві платні їдальні на місто. Вони організовували виробництво на місцевих підприємствах, відкривали кооперативні товариства, даючи роботу, а отже, мізерну зарплатню та харчові картки тисячам і тисячам містян.

Допоміжні управи налагоджували допомогу «нужденному населенню»: безпритульним, біднякам, хворим, сиротам, інвалідам, іноді військовополоненим. Останнім, наприклад, могли збирати гостинці на Різдво. Для цього створювали місцеві комітети самодопомоги (МКС). Це були громадські організації, що існували за рахунок добровільних членських внесків.

5. Остарбайтери (східні робітники)

Провал плану бліцкригу, мобілізація працівників промисловості та сільського господарства до армії викликали в Німеччині гострий дефіцит робочої сили. Щоб вирішити проблему, гітлерівське керівництво взялося до кампанії вербування робітників на окупованих територіях.

Проте навіть у час найбільшої довіри до цієї пропаганди, навесні 1942 р., лише 10 % із завербованих були добровільними, тому що шукали порятунку від голоду. У більшості випадків за словом «вербування» приховувалося цілеспрямоване полювання на людей. З цією метою здійснювалися облави, а затриманих відправляли до таборів примусової праці. На ухиляння українців від праці на користь Німеччини окупанти реагували дедалі жорстокіше:

спалювали оселі, конфісковували зерно та майно, брали в заручники рідних і близьких, катували.

З наступом радянських військ Гітлер у 1943 р. наказав при відступі забирати всіх чоловіків у віці 15-65 років для фортифікаційних робіт, відновлення розбитих шляхів. Наказ передбачав також насильницьку евакуацію робочої сили для використання в Німеччині чи в зоні бойових дій. Разом із німецькими військами, що відступали, на захід потяглися так звані «робочі колони».

Загалом, за підрахунками вчених, жертвами варварського вербування стали майже 2,4 млн осіб.

За наказом рейхсфюрера СС і поліції Г. Гіммлера остарбайтерів утримували окремо від німецького населення та від решти іноземних робітників в обнесених колючим дротом барачних таборах. Залишати табір дозволяли лише у виробничих потребах. Решту часу вони перебували в таборі. Як нагороду їм дозволяли здійснювати прогулянки в місто в межах місцевої поліцейської дільниці. З часом їм дозволили виходити в місто в певні години. Разом з тим були посилені покарання за провини: штрафи, фізичні покарання, відправлення до виправних трудових таборів, смертна кара.

Остарбайтери (від нім. Ost — східний і arbeiter — робітник) — працівники, насильницьки вивезені гітлерівцями, переважно з Рейхскомісаріату «Україна» до Третього рейху.

Відправлення жінок на примусові роботи до Німеччини. м. Київ. Фото. Весна 1943 р.

Остарбайтери з нашивкою «OST». Фото. 1943 р.

З літа 1942 р. остарбайтерам дозволили поштовий зв'язок із рідними. Кожний робітник міг написати додому не більше двох відкритих поштових листівок на місяць, які ретельно перлюструвалися[1]. Отримувати листи й посилки з дому можна було без обмежень.

Надзвичайно дискримінаційною була оплата праці остарбайтерів. З їхньої зарплати вираховували різноманітні податки, платню за харчування, одяг і взуття, навіть транспортування на роботу. Зрештою, залишалося лише від 1-2 до 3-5 марок на тиждень. Робітники, які працювали в сільському господарстві чи хатньою прислугою, часто взагалі залишалися без платні. Тільки в березні 1944 р. остарбайтерів прирівняли в оплаті праці до інших іноземних робітників. У більшості випадків їхнє харчування було настільки мізерним, що вони не могли втриматися від крадіжки навіть під загрозою потрапити до концтабору. Заради морквини чи помідора люди нехтували смертю під час авіанальотів.

Шанси на виживання визначалися здебільшого місцем роботи. На державних підприємствах умови праці й побуту були найважчими, у сільському господарстві прохарчуватися було легше. Робоча зміна на підприємствах становила 8-12 год. Хатня прислуга та наймити бауерів могли працювати ще довше. Вихідними вважалися 4-5 год вільного часу в другій половині дня в неділю. Досить частим явищем для східних робітників стали й постійні побої як на роботі, так і в бараках.

6. Знищення мирного населення

Масові розстріли. Характерною ознакою «нового порядку» був кривавий терор. 7 грудня 1941 р. Гітлером був підписаний декрет «Ніч і туман», який передбачав знищення кожного, хто наважувався чинити опір окупаційному режимові.

[1] Таємне розпечатування й вивчення змісту приватних листів.

Біля монументу жертвам Бабиного Яру. м. Київ. Сучасне фото

Через принцип колективної відповідальності сотні тисяч невинних людей ставали жертвами нацистського терору. Так, 1-2 березня 1943 р. у відповідь на дії радянських партизанів німецькі й угорські каральні підрозділи розстріляли кілька тисяч мешканців і спалили майже всі будинки в с. Корюківці на Чернігівщині.

9 березня карателі повернулися й спалили живцем усіх уцілілих мешканців.

У ході каральної акції окупанти знищили 6700 осіб, спалили 1290 будинків. Це було найбільше поселення в Європі, яке повністю знищене нацистськими карателями під час Другої світової війни.

Усього ж під час каральних акцій було повністю знищено 250 населених пунктів, 1120 — частково знищено, при цьому вбито щонайменше 50 тис. осіб.

Фашисти нехтували всіма нормами людської моралі. У Києві жертвами розстрілів стали майже 200 тис. осіб, у Рівному — 100 тис. мирних громадян, сотні тисяч були знищені у Вінниці, Житомирі, Полтаві й інших містах.

Трагедія Бабиного Яру. Місцем масових розстрілів військовополонених, осіб, що входили до ОУН, які перебували в заручниках, людей з порушенням психіки, пацієнтів госпіталів і мирного населення став Бабин Яр. Лише за два дні, 29 та 30 вересня 1941 р., тут нацисти розстріляли майже 34 тис. євреїв. Масові розстріли в Бабиному Яру та розташованому поруч з ним Сирецькому концтаборі здійснювали до останніх днів окупації Києва.

Голокост. За роки окупації Україна втратила понад 5 млн цивільних громадян, з яких 1,5 млн становили євреї. Складовою масового знищення населення України стало цілеспрямоване винищення єврейського, ромського населення та людей з порушенням психіки. На початку окупації Західної та Правобережної України нацисти створили у великих містах 50 гето, куди силоміць зганяли приречених. Це були огороджені колючим дротом квартали, у яких люди жили в найзлиденніших умовах. Гітлерівці або розстрілювали їх

окремими групами, вивівши за межі гето, або відправляли на знищення в табори смерті, побудовані в Німеччині й Польщі. Найбільшим в Україні стало Львівське гето (існувало з листопада 1941 по червень 1943 р.). До нього зігнали 409 тис. євреїв. З дальшим просуванням на схід, у невеличких містечках, єврейське населення знищували відразу й на місці. Ці винищувальні акції проводили спеціальні айнзатцгрупи, сформовані з нацистів і місцевих колаборантів. В Одеській області євреїв знищували румунські війська. Свідомість мирного населення України потрясли масові розстріли євреїв у Бердичеві, Браїлові, Дніпропетровську, Житомирі, багатьох інших містах і містечках.

Голокост (від давньогрецьк. holos — весь і kaustos — спалення) — геноцид євреїв і ромів, здійснюваний нацистами в Третьому рейху та на окупованих територіях протягом 1933-1945 рр.

Ірина Райхенберг. Дівчина в роки нацистської окупації жила в родині Р. Шухевича. Фото. 1950-і роки

Праведники народів світу в Україні. Гітлерівський окупаційний режим відповідає за загибель понад 1,5 млн українських євреїв. Ті, хто залишився в живих в Україні, вижили насамперед завдяки місцевим мешканцям-неєвреям. Незважаючи на смертельну небезпеку для себе та своїх родин, вони здійснили моральний подвиг, урятувавши їх.

На теренах України протягом війни представники різних національностей урятували понад 17 тис. євреїв. Цих людей удостоїли званням Праведник народів світу. До їхнього числа зараховано і 2472 українці. Першим у ряду українських прізвищ у Саду праведників у Ізраїлі було записане ім’я Олени Вітер. У роки німецької окупації вона працювала у львівському сиротинці, де серед українських дітей переховувала десятки єврейських.

Митрополит А. Шептицький особисто надав притулок і зберіг життя 150 євреям і 15 рабинам. У цій справі йому допомагали майже 240 священиків і ченців.

Особистості

Олена Вітер (Иосифа) *(1904-1988) народилася в с. Миклашеві (нині село Пустомитівського р-ну Львівської обл.).*

Закінчила Львівську жіночу гімназію, півтора року навчалася в медичному інституті. 1921 р. прийняла постригу монастирі сестер-василіянок. У 1939-1940 рр. — ігуменя монастиря сестер-студиток у Львові. У червні 1940 р. заарештована радянськими каральними органами за співпрацю з ОУН. На початку німецько-радянської війни втекла з в'язниці. Протягом війни опікувалася сиротинцями, допомагала членам ОУН та УПА, за що в жовтні 1945 р. знову була заарештована й засуджена до 20 років каторги. Звільнена в березні 1956 р. із забороною повертатися до Львова. Понад 30 років служила в підпільному монастирі в м. Скалаті Тернопільської обл. Повернувшись до Львова, керувала підпільними монастирями сестер-студиток. Реабілітована 1995 р.